

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

СУББОТЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.63

**ОХОРОНА ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ
(ДОСВІД КРАЇН СНД ТА ЄС)**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, доцент
Ященко Андрій Миколайович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
факультету № 6.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Фріс Павло Львович,
Юридичний інститут Прикарпатського
національного університету імені
Василя Стефаника, завідувач кафедри
кримінального права,

кандидат юридичних наук, доцент
Лень Валентин Валентинович,
Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»,
професор кафедри кримінального права
та криминології.

Захист відбудеться 7 квітня 2016 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 4 березня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Конституцією України задекларовано, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21), що кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28) і зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Право на захист честі та гідності особи закріплено й у низці міжнародно-правових документів: Загальній Декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному Пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями (1955 р.), Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (1990 р.) та ін. Отже, право на честь і гідність є фундаментальним конституційним правом людини, що ґрунтується на стандартах, закріплених багатьма міжнародно-правовими актами.

Охорона недоторканості честі та гідності особи у національному законодавстві забезпечується різними засобами. Особливе місце серед цих засобів займають кримінально-правові. Незважаючи на те, що у чинному кримінальному законодавстві України відповідальність за посягання на недоторканість честі та гідності особи прямо не передбачена, у арсеналі кримінального права залишилися окремі норми, що здійснюють таку охорону опосередковано.

Проблематика забезпечення охорони честі та гідності власне кримінально-правовими засобами обумовлена насамперед тим, що питання охорони та захисту вказаного невід'ємного права людини сьогодні цілком і повністю знаходиться під юрисдикцію цивільного законодавства України. Однак такий спосіб захисту честі і гідності особи, особливо в сучасних умовах утвердження України як правової, соціальної і демократичної держави, спрямованої на інтеграцію до європейського співтовариства, не є достатньо дієвим та таким, що всебічно утверджує віру у честь та гідність особи як особистого конституційного права людини.

Окремих кримінально-правових аспектів охорони честі і гідності у юридичній науці торкались А. Л. Анісімов, Ю. В. Баулін, О. В. Гришук, О. О. Дудоров, О. О. Житний, І. І. Качала, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, Й. С. Ной, В. І. Осадчий, В. М. Підгородинський, В. О. Навроцький, Й. С. Ной, І. В. Сидорова, Р. О. Стефанчук, І. Р. Стремякова, М. І. Хавронюк, А. О. Церковна, С. С. Яценко та інші фахівці. Питання честі та гідності особи як об'єкта злочину були предметом дисертаційного дослідження В. А. Бортника (2013 р.). Віддаючи належне цінності розробок вказаних дослідників, зазначимо, що наявні наукові праці не вирішують багатьох теоретичних і практичних проблем, які накопичились у сфері кримінально-правової охорони честі та гідності особи. Крім того, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині не проводилися комплексні наукові дослідження охорони честі та гідності особи з використанням досвіду пострадянських та європейських держав. Тому кримінально-правове дослідження охорони честі і гідності особи, як фундаментального конституційного права людини, проведене власне з використанням досвіду країн СНД та ЄС, є важливим

науковим завданням, спрямованим на забезпечення вдосконалення як теоретичних, так і практичних механізмів захисту цих особливих конституційних прав людини.

У своїй сукупності зазначені обставини визначили актуальність теми дисертації та зумовили необхідність її поглибленої розробки на рівні комплексного монографічного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з п. 2.5 додатку 2 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275; відповідає п. 2.4 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 23.02.2016 р. (протокол № 2); а також комплексній темі наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ на 2014–2018 роки «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (номер державної реєстрації 0113U008195).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 30 листопада 2012 року (протокол № 9).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є комплексна наукова розробка охорони честі та гідності особи кримінально-правовими засобами з використанням досвіду країн СНД та ЄС, вироблення рекомендацій із удосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочинні посягання на честь та гідність особи.

Зазначена мета зумовила постановку і необхідність вирішення таких *задач*:

- розкрити зміст понять честі та гідності особи й дослідити їх взаємозв'язок;
- охарактеризувати честь та гідність з точки зору особистого конституційного права людини;
- проаналізувати міжнародні стандарти щодо охорони честі та гідності особи;
- здійснити характеристику законодавства, яким передбачено норми про охорону честі та гідності особи у історико-правовому аспекті;
- дослідити сучасний стан захисту честі та гідності національним законодавством;
- провести порівняльно-правовий аналіз захисту честі та гідності за кримінальним законодавством зарубіжних країн;
- з'ясувати соціальну обумовленість захисту честі та гідності особи кримінально-правовими засобами;
- обґрунтувати напрями вдосконалення теоретичних положень та законодавчого регулювання охорони честі та гідності особи.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин, що складаються у зв'язку із забезпеченням кримінально-правової охорони честі та гідності особи в законодавстві України, країн СНД та ЄС.

Предметом дослідження є охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами з використанням досвіду країн СНД та ЄС.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціально-правових методів наукового пізнання, використання яких дозволило досягти поставленої мети, з урахуванням задач, об'єкта та предмета дослідження. Зокрема, порівняльно-правовий (компаративістський) метод забезпечив оцінку положень чинного кримінального законодавства щодо охорони честі та гідності особи з аналогічними за змістом приписами законодавства країн СНД та ЄС та положеннями універсальних міжнародно-правових документів (усі розділи дисертації). Історичний метод застосовано під час дослідження історії законодавства про охорону честі та гідності особи (підрозділ 1.3). Діалектичний метод наукового пізнання дозволив дослідити охорону честі та гідності особи кримінально-правовими засобами з використанням досвіду країни СНД та ЄС через поглиблене вивчення більш загальних категорій кримінального права крізь призму основних законів та категорій діалектики. Цей метод, зокрема, використовувався під час дослідження питання розвитку та трансформації правових норм, що забезпечують кримінально-правову охорону честі та гідності особи (підрозділ 1.3). Системно-структурний аналіз застосовувався при вивченні співвідношення і взаємозв'язку норм, що забезпечують кримінально-правову охорону честі та гідності особи, з положеннями Конституції України, постанов Пленуму Верховного Суду України, інформаційних листів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, відомчих нормативно-правових актів Міністерства Юстиції України, приписами цивільного законодавства України, а також з іншими нормами кримінального законодавства України (підрозділи 1.1, 2.1, 2.3, розділ 3). Догматичний (формально-логічний) метод забезпечив розробку поняття «честь» та «гідність», виявлення недоліків охорони честі та гідності особи вітчизняними кримінально-правовими засобами, формулювання пропозицій з удосконалення теоретичних положень щодо охорони честі та гідності особи, а також їх законодавчого регулювання (підрозділи 1.1, 2.1, розділ 3).

Правову основу дослідження становлять Конституція України, міжнародні правові акти, кримінальне, кримінально-процесуальне та цивільне законодавство України, а також країн СНД та ЄС.

Науково-теоретичною основою дослідження є публікації вітчизняних та зарубіжних фахівців з конституційного, кримінального, цивільного права та кримінології.

Емпіричну основу дослідження утворюють практика Верховного Суду України, Конституційного Суду України, Європейського Суду з прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим у сучасній Україні комплексним монографічним дослідженням питань охорони честі та гідності особи кримінально-правовими засобами з використанням досвіду країн СНД та ЄС. Найбільш значущими результатами, які свідчать про новизну та практичну значимість дисертаційного дослідження, є такі положення, висновки та пропозиції:

вперше:

– визначено, що право людини на честь і гідність як особисте конституційне право – це система правил поведінки, які гарантуються державою щодо визнання і

поваги таких найвищих соціальних цінностей, невід'ємної складової духовних потреб як честь і гідність;

- обґрунтовано, що у міжнародному праві коло відносин, які спрямовані на забезпечення поваги честі та гідності особи віднесено до сфери регулювання як цивільного, так і кримінального національного законодавства, що дає підстави стверджувати про універсальність норм міжнародного права: вони хоча і не мають імперативного характеру, проте спрямовують діяльність національного законодавця на дотримання міжнародних стандартів у цій сфері;

- на базі порівняльно-правового аналізу норм національного законодавства, що забезпечують охорону честі і гідності особи, а також сучасних норм законодавства пострадянських та європейських країн, запропоновано забезпечити охорону честі та гідності особи кримінально-правовими засобами шляхом закріплення у вітчизняному КК України норми, що передбачає відповідальність за наклеп у відповідній редакції. Посягання, пов'язані із заподіянням шкоди шляхом образи, пропонується визнати кримінальним проступком шляхом включення до Закону України «Про кримінальні проступки» відповідної норми;

- визначено, що у законодавстві України залишається не розробленим питання регламентації спростування неправдивої та образливої інформації, яка була поширена електронними засобами масової інформації, зокрема, комп'ютерними газетами, журналами, інформаційними мережами, в тому числі в мережі Інтернет;

удосконалено:

- уявлення про історію виникнення норм та розвиток законодавства про охорону честі та гідності особи;

- наукові погляди щодо відмежування: 1) наклепу, образи від інших суміжних складів злочинів; 2) наклепу від завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України), а також 3) порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України) від злочинів, вчинених на ґрунті особистих неприязних стосунків.

- наукові твердження, що для захисту глави держави, інших вищих посадових осіб мають застосовуватися загальні норми кримінального законодавства щодо посягання на честь і гідність, які поширюються на всіх осіб незалежно від займаної посади;

дістало подальший розвиток:

- положення про те, що передбачений законодавством України спосіб захисту честі та гідності особи шляхом відшкодування моральної шкоди є лише додатковим механізмом поновлення прав та законних інтересів громадянина;

- уявлення про підстави та принципи криміналізації порушення права на недоторканість честі та гідності особи;

- наукові погляди щодо правил кваліфікації систематичної образи чи наклепу, що принижували людську гідність особи, і доведення самогубства або замаху на самогубство.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, пропозиції й рекомендації, сформульовані в дослідженні, можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – для подальшої розробки теоретичних проблем охорони честі та гідності кримінально-правовими засобами з використанням досвіду країни СНД та ЄС (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в діяльність Кримінологічної асоціації України від 25 травня 2015 року);

- у правотворчості – в процесі вдосконалення норм кримінального законодавства України щодо охорони честі та гідності особи як особистого конституційного права людини з використанням досвіду країни СНД та ЄС;

- у правозастосовній діяльності – при кваліфікації злочинних посягань на честь та гідність за кримінальним законодавством України;

- у навчальному процесі – при підготовці навчальної, науково-практичної та методичної літератури з кримінального права й викладанні у вищих навчальних закладах дисципліни «Кримінальне право» (Акт впровадження в навчальний процес ХНУВС від 10 червня 2015 року).

Апробація результатів дисертації. Висновки й пропозиції, викладені в дослідженні, обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ. Основні положення та результати дослідження оприлюднювалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, у тому числі всеукраїнських і міжнародних: «Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства» (м. Суми, 25 травня 2013 р.); «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Харків, 26 жовтня 2013 р.); «Актуальні питання розслідування кіберзлочинів» (м. Харків, 10 грудня 2013 р.); «Актуальні проблеми господарського, адміністративного та кримінального права і процесу» (м. Донецьк, 15 березня 2014 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження викладено дисертантом у підготовлених одноособово дев'яти публікаціях, у тому числі чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, одній статті, опублікованій у науковому виданні України, яке включено до міжнародних наукометричних баз, та чотирьох тезах наукових доповідей.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (222 найменування) та додатку. Повний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з них основний текст займає 194 сторінки, список використаних джерел – 23 сторінки, додаток – 4 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан її наукової розробленості, охарактеризовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету й задачі дослідження, його об'єкт, предмет, методологічні і теоретичні засади, висвітлено наукову новизну одержаних результатів, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, розкрито практичне значення отриманих результатів, указано на їх апробацію та публікації.

Розділ 1 «Регламентация охорони честі та гідності особи у національному законодавстві та міжнародному праві» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Чесність та гідність як особисте конституційне право людини»* на підставі аналізу положень Конституції України констатується, що держава має не лише стримувати посягання на честь та гідність особи, а й зобов'язана забезпечити дієвий захист всім особам від подібних посягань з боку третіх осіб.

Дисертантом доводиться, що честь та гідність є багатоаспектними категоріями, які мають між собою тісний нерозривний зв'язок. Водночас зазначається, що ці правові категорії мають різний зміст, а тому їх ототожнення є помилковим. Честь – це найвища соціальна цінність, невід'ємна складова духовних потреб особи, що полягає у оцінюванні суспільством рис та якостей особи, яка прагне підтримати своє позитивне реноме. Гідність – це найвища соціальна цінність, невід'ємна складова духовних потреб людини, що полягає у власному оцінюванні особистих рис та якостей, що потребує визнання і поваги з боку інших осіб.

На думку дисертанта, в основі тлумачення таких категорій як честь та гідність лежить поняття честі та гідності саме як особистого конституційного права людини. Зазначається, що право людини на честь і гідність як особисте конституційне право – це система правил поведінки, які гарантуються державою щодо визнання і поваги таких найвищих соціальних цінностей, невід'ємної складової духовних потреб як честь і гідність.

У підрозділі 1.2 *«Міжнародні стандарти щодо охорони честі та гідності особи»* на підставі аналізу низки міжнародно-правових документів (Загальної Декларації прав людини, Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та ін.), стверджується, що людська честь та гідність, поряд з іншими невід'ємними правами (правом на життя, правом на свободу та особисту недоторканність тощо) виступає як основа, що сприяє гармонійному розвитку суспільства та вказує на цінність кожної окремої людини як його невід'ємної частини. Саме наявність у людини честі та гідності лежить в основі виділення всіх інших прав і свобод: економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних.

У цьому підрозділі дослідження зазначається, що, зокрема, поряд з гідністю людини взагалі, окремими міжнародно-правовими актами закріплено вказівку на необхідність поваги гідності дітей. На думку дисертанта, це пов'язано, по-перше, з тим, що нерідко виникає питання про те, що лише соціально зріла особа, яка здатна усвідомлювати себе як окремий індивідуум, може вважатися особистістю і користуватися всіма правами, що надаються державою (суспільством). По-друге, з тим, що діти мають право на особливу турботу і допомогу.

Дисертант констатує, що у міжнародному праві коло відносин, які спрямовані на забезпечення поваги честі та гідності особи віднесено до сфери регулювання як цивільного, так і кримінального національного законодавства, що дає підстави стверджувати про універсальність норм міжнародного права: вони хоча і не мають імперативного характеру, спрямовують діяльність національного законодавця на дотримання міжнародних стандартів у цій сфері.

У підрозділі 1.3 «Історія та розвиток законодавства про охорону честі та гідності особи» на підставі аналізу відповідних літературних джерел стверджується, що перші спроби здійснити обґрунтування існування честі та гідності як окремих категорій (спочатку філософських, а у подальшому і правових) слід відносити ще до часів Древньої Греції. У подальшому, уявлення про честь та гідність продовжують еволюціонувати та виникає необхідність у їх захисті. Зазначається, що протягом тривалого періоду часу, починаючи з «Руської Правди» і фактично до перших законодавчих актів більшовицької республіки, термін «образа» вживається для визначення будь-яких посягань на честь, гідність та тілесну недоторканість особи. У зв'язку з цим поширеним є традиційний для того часу та історично сформований підхід щодо поділу образи на «образу словом» та «образу дією». При цьому основними критеріями, що дозволяють визначити суспільну небезпечність та тяжкість таких посягань, є майновий стан винної та потерпілої особи, його сословне становище, родинний стан тощо. При цьому образа словом досить часто визнається більш небезпечним посяганням ніж тілесне ушкодження, особливо коли це стосується не рівних за майновим становищем осіб.

Після жовтневих подій 1917 р., коли у законах про кримінальну відповідальність на нормативному рівні було вперше визначено об'єктивні та суб'єктивні ознаки клепу й образи, було встановлено критерії, які дозволяють відмежувати їх від контрреволюційних злочинів та хуліганських дій, визначено підсудність справ щодо злочинів, які посягають на честь та гідність особи, що, на думку дисертанта, було позитивним кроком на шляху виділення такого роду посягань на честь та гідність особи в окрему групу (окремий вид) злочинів.

За КК України 2001 рокуклеп та образа вже не визнаються кримінально караними діяннями (у чинному КК України посягання на честь та гідність особи лише частково охоплюються складами інших складів злочинів). Конституційне право на честь та гідність особи розглядається як додатковий об'єкт при вчиненні злочинів, відповідальність за які передбачено ст. ст. 146, 149, 151 КК України. Відносини ж, що виникають з приводу відповідальності за посягання на честь та гідність особи, врегульовано нормами цивільного законодавства: у статтях 297 та 299 ЦК України. Такий стан речей, на думку дисертанта, є незадовільним, оскільки цивільно-правовими засобами не можна забезпечити належний захист честі та гідності особи як особистого конституційного права людини.

Розділ 2 «Соціальна обумовленість захисту честі та гідності особи кримінально-правовими засобами» містить три підрозділи.

На початку підрозділу 2.1 «Захист честі та гідності національним законодавством» зазначається, що з прийняттям КК України 2001 р. та декриміналізацією відповідальності за посягання на недоторканість честі та гідності особи, питання охорони та захисту вказаного невід'ємного права людини цілком і повністю перейшло під юрисдикцію цивільного законодавства (ст. 201, 297 ЦК України). У арсеналі кримінального права залишилися окремі норми, якими поставлено під охорону недоторканість честі та гідності особи, але вони здійснюють таку охорону опосередковано.

Дисертантом проаналізовано загальні (судові) способи захисту як майнових, так і немайнових прав та інтересів особи (ст. 16 ЦК України). Доведено, що,

зокрема, передбачений цивільним законодавством України спосіб захисту честі та гідності особи шляхом відшкодування моральної шкоди являє собою лише додатковий механізм поновлення прав та законних інтересів громадянина, при цьому правові наслідки є похідним, а не основним результатом наклепу або образи.

Дисертант констатує, що зрівняння вираження та компенсації моральної шкоди у випадках фізичного болю та страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів, душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна та приниження честі, гідності, а також ділової репутації є необґрунтованим, оскільки не виключає можливість застосування в перших трьох випадках також і інших заходів реагування, у тому числі кримінально-правових.

Окремо зазначено, що спеціальними способами захисту порушеного права на повагу до честі і гідності як суб'єктивного особистого немайнового права є право на відповідь, а також на спростування цієї інформації, передбачені ст. 277 ЦК України. На думку дисертанта, цивільним законодавством України залишається не розробленим питання регламентації спростування неправдивої та образливої інформації, яка була поширена електронними засобами масової інформації, зокрема, комп'ютерними газетами, журналами, інформаційними мережами, в тому числі в мережі Інтернет. Як варіант, в таких випадках з метою захисту права на недоторканість честі та гідності особи, запропоновано застосовувати заходи, спрямовані на блокування та видалення протиправного контенту. Однак, здійснення цього заходу можливо лише у розрізі заходів забезпечення кримінального провадження, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, внаслідок вчиненого кримінального правопорушення.

У підрозділі 2.2 *«Порівняльно-правове дослідження захисту честі та гідності кримінальним законодавством зарубіжних країн»* дисертантом доведено, що у законодавстві європейський держав створений повноцінний інститут кримінально-правового захисту честі та гідності особи як найвищих соціальних цінностей, який охоплює такі злочини як наклеп і образа, наклеп та образа спеціальних потерпілих, захист честі померлої особи, притягнення до відповідальності у разі неправдивого обвинувачення у вчиненні злочину, захист честі та гідності за ознаками, що принижують особу за релігійними чи політичними переконаннями, етнічним та соціальним походженням, майновим станом тощо.

Зазначено, що дві третини спільноти законодавців пострадянських держав у своєму національному кримінальному законодавстві визначає кримінально-правову заборону наклепу (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Російська Федерація) і лише близько половини передбачає кримінальну відповідальність за образу (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистану, КК Литовської Республіки). Кримінальна відповідальність за наклеп та образу відсутня лише у кримінальних кодексах Естонської Республіки, України, Киргизької Республіки, Грузії, Республіки

Молдова, Республіки Таджикистан, Боснії і Герцеговини, Сербії, Угорщини, Румунії та Хорватії. Дисертантом наведено аргументи щодо перспективності законодавчого досвіду Литовської Республіки, де встановлена диференційована відповідальність за образу. Так, не публічна образа людини визнається кримінальним проступком, проте, у випадку публічного приниження людини вона визнається злочином. Така позиція литовського законодавця заслуговує на особливу увагу, з метою запозичення позитивного досвіду.

Показано, що законодавство деяких країн Європи (Польщі, Греції, Норвегії, Німеччини, Македонії, Іспанії, Люксембургу, Республіки Білорусь, Бельгії, Словенії, Ісландії) визначає спеціальний кримінально-правовий захист від наклепу й образи найвищих посадових осіб як самостійні злочини. Дисертант вважає доречним твердження, що для захисту глави держави та інших вищих посадових осіб мають застосовуватися загальні норми кримінального законодавства щодо посягання на честь і гідність, які поширюються на всіх осіб незалежно від займаної посади. На думку дисертанта, службові особи, які наділені владою мають піддаватися посиленому громадському контролю у порівнянні з приватними особами. Тому доцільним є скасування всіх законів, якими спеціально передбачено кримінальну відповідальність за дифамацію щодо публічних осіб та державних органів.

У підрозділі 2.3 *«Підстави та принципи криміналізації посягань на честь і гідність особи»* стверджується, що соціальна обумовленість криміналізації наклепу та образи визначається не лише суспільною, а й державною необхідністю встановлення кримінальної відповідальності за дані суспільно небезпечні посягання, адже від вирішення проблеми запобігання та протидії злочинам, що посягають на волю, честь і гідність особи, значною мірою залежить досягнення соціального, економічного та культурного розвитку нашої держави.

На думку дисертанта, підставами криміналізації наклепу та образи можуть бути визнані всі ті підстави, які у науці кримінального права вважаються основними та типовими (Г. А. Злобін, В. М. Кудрявцев). Це пов'язано із сьогоdnішніми подіями, які відбуваються на території України (проведення економічних та політичних реформ, спрямованих на інтеграцію України до європейського співтовариства, проведення антитерористичної операції на Сході України тощо).

Доцільність кримінально-правової охорони честі та гідності відповідає соціальним, соціально-психологічним та системно-правовим принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь. Зокрема, аналіз цих принципів визначає суспільну небезпечність наклепу і образи, поширеність цих діянь, домірність позитивних і негативних наслідків їх криміналізації, конституційну та міжнародно-правову необхідність, можливість процесуального переслідування за їх вчинення, безпрогалинність закону та ненадмірність заборони; визначеність і єдність термінології; повноту складу; домірність санкції та економії репресії.

У результаті аналізу підстав та принципів криміналізації посягань на честь та гідність людини зроблено висновок, що честь і гідність як фундаментальні права людини мають охоронятися кримінально-правовими засобами. Однією з обставин, що підтверджує необхідність кримінально-правової заборони наклепу та образи є використання інформаційних технологій у поширенні неправдивої інформації. При цьому дисертант поділяє позицію міжнародної спільноти та громадськості щодо

скасування за наклеп та образу покарання у виді позбавлення волі, оскільки це є зрілою та виваженою позицією, яка має бути належно підтримана та реалізована. На його думку, серед видів покарань, які повинні бути передбачені за наклеп, законодавець може використати штраф та громадські роботи, оскільки вони мають достатньо високе виховне й профілактичне значення.

У розділі 3 «Напрями вдосконалення теоретичних положень та законодавчого регулювання охорони честі та гідності особи» наголошується, що з урахуванням існуючих проблеми щодо захисту честі, гідності та ділової репутації чинним законодавством України, цілком обґрунтованим є захист цих конституційних прав людини кримінально-правовими засобами: 1) дії, що утворюють склад клевети, враховуючи їх підвищену суспільну небезпеку, слід криміналізувати, визнати злочином та передбачити за вчинення цього діяння кримінальну відповідальність; 2) посягання, пов'язані із заподіянням шкоди шляхом образи слід визнати кримінальним проступком; 3) шкода заподіяна діловій репутації особи повинна відшкодовуватися у цивільно-правовому порядку наявним інструментарієм цивільного законодавства.

У цьому розділі дослідження дисертантом також сформульовано теоретичні правила щодо відмежування: 1) клевети, образи від інших суміжних складів злочинів; 2) клевети від завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину. Крім того, доведено, що порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України) слід відмежовувати від злочинів, вчинених на ґрунті особистих неприязних стосунків. Для правильного встановлення мотиву злочину слід враховувати тривалість міжособистісних відносин винного з потерпілим, наявність з ним конфліктів не пов'язаних з розпалюванням національної, расової, релігійної ворожнечі чи ненависті. У випадку ж вчинення систематичної образи чи клевети, що принижували людську гідність особи і призвели до самогубства або замаху на самогубство (тобто існує причинно-наслідковий зв'язок між приниженням честі і гідності та суїцидом) зазначено, що винна особа має притягуватися до відповідальності за ст. 120 КК України «Доведення до самогубства».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у всебічному дослідженні охорони честі та гідності особи кримінально-правовими засобами з використанням досвіду країн СНД та ЄС, а також формулюванні авторського бачення вирішення відповідних проблемних питань. На підставі здійсненого аналізу отримано нові науково обґрунтовані висновки та пропозиції щодо відповідних положень КК України та практики його застосування, зокрема:

1. Честь та гідність є основою особистого конституційного права людини. Право людини на честь і гідність як особисте конституційне право – це система правил поведінки, які гарантуються державою щодо визнання і поваги таких

найвищих соціальних цінностей, невід'ємної складової духовних потреб як честь і гідність.

2. Міжнародно-правові акти, якими визначаються стандарти щодо охорони та захисту честі та гідності визначають гідність особистості як одну з найвищих людських властивостей та соціальних цінностей, при цьому гідність належить людині від її народження та є джерелом всіх інших прав і виражається у визнанні за людиною цінності як істоти, наділеної розумом та волею, незалежно від того, що вважає сама людина про себе і як її оцінюють оточуючі.

3. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами має давні історичні корені. Згадки про посягання на честь і гідність можна знайти у таких пам'ятках давньоруського права як «Руська Правда», «Соборне Уложення 1649 р.», «Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.», «Кримінальне Уложення 1903 р.». У законах про кримінальну відповідальність радянського періоду об'єктивні та суб'єктивні ознаки клепу й образи, було визначено як окремі склади злочинів. За КК України 2001 рокуклеп та образа вже не визнається кримінально караними діяннями.

4. Нормативне забезпечення захисту честі та гідності в чинному законодавстві України сьогодні не задовольняє потреб суспільства в частині охорони права на честь та гідність особи існуючими засобами, на що вказується як у наукових працях, так і у законопроектах, якими ініціюється внесення змін у чинний КК України, з метою заповнення прогалин, що стосуються посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини.

5. Юридична відповідальність за посягання на недоторканість честі та гідності особи сьогодні перебуває під юрисдикцією цивільного законодавства України. Захист честі та гідності особи як невід'ємного права людини здійснюється на підставі ст. 16 ЦК України (загальний спосіб) та ст. 277 ЦК України (спеціальний спосіб). Окремі з цих способів захисту честі та гідності особи, зокрема шляхом відшкодування моральної шкоди, являють собою додатковий, а не основний механізм поновлення прав та законних інтересів громадянина. Крім того, на законодавчому рівні не врегульовані питання спростування неправдивої та образливої інформації, яка була поширена електронними засобами масової інформації.

6. У законодавстві пострадянських та європейських держав наявний повноцінний інститут кримінально-правового захисту честі та гідності особи як найвищих соціальних цінностей. При цьому в змісті кримінальних законів більшості пострадянських та європейських країн простежується тенденція, сутність якої полягає в тому, щоклеп визнається більш суспільно небезпечним діянням, у порівнянні, з образою. Відсутність в українському законодавстві підстав кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність свідчить про прогалину в регламентації засобів правового захисту цієї сфери.

7. Впровадження кримінальної відповідальності заклеп та образу відповідало б підставам та принципам криміналізації, що доводить доцільність кримінально-правової охорони честі та гідності, а отже – і потребу регламентації цієї сфери кримінально-правовими засобами, оскільки норми цивільного законодавства не мають такого стримуючого ефекту як норми кримінального права.

8. Честь і гідність як фундаментальні права людини мають охоронятися на вищому рівні. Відповідальність за посягання на них повинна бути передбачена, враховуючи ступінь суспільної небезпеки, у кримінальному законодавстві таким чином: посягання, пов'язані із заподіянням шкоди шляхом образи, слід визнати кримінальним проступком, а наклеп – злочином. У зв'язку з цим пропонується чинний КК України, а також Закон України «Про кримінальні проступки» доповнити нормами відповідного змісту.

9. Наклеп, образу необхідно відрізнати від інших суміжних складів злочинів, зокрема: а) при наклепі приниження честі та гідності відбувається в результаті того, що зміст поширених відомостей та їх сутність такі, що ганьблять особу, при образі – негативний вплив на честь і гідність особи здійснюється шляхом вираження в непристойній формі особистих якостей потерпілого, його поведінки тощо (форма, що входить у протиріччя з прийнятими в суспільстві правилами поведінки); б) при образі винний повідомляє не про факти, що стосуються потерпілого, а дає оцінку його особистим якостям, поведінці. Наклеп містить вказівку на певний неправдивий факт, що саме ганьбить особу; в) для образи важлива форма мовленнєвого приниження, а для наклепу пріоритетним є визначення комунікативної функції, мета вираження: служить вона для вираження думок або повідомлення інформації; г) наклеп передбачає поширення недостовірної інформації стосовно іншої особи, яка не відповідає дійсності, при образі негативна оцінка особистості потерпілого може відповідати дійсності. Якщо при образі обов'язкова непристойна форма дії, то при наклепі форма поводження з потерпілим може бути повністю допустимою, пристойною; д) образа може бути вчинена як в присутності потерпілого, так і за його відсутності (тобто заочно), але винний має усвідомлювати зміст образи, наклеп обов'язково вчинюється серед сторонніх осіб.

10. Наклеп варто відмежувати від завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України): а) при наклепі поширюється неправдива інформація будь-якого характеру, що ганьбить особу; при завідомо неправдивому повідомленні обов'язково мають міститися відомості про вчинення злочину; б) при наклепі недостовірна інформація передається будь-яким особам; при завідомо неправдивому повідомленні ставляться до відома, як правило, компетентні органи: суд, прокуратура, слідчі органи або органи дізнання; в) метою завідомо неправдивого повідомлення є притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності, при наклепі ж метою визнається приниження честі та гідності потерпілої особи; г) наклеп та завідомо неправдиве повідомлення не співвідносяться один з одним як загальна та спеціальна норми, оскільки жодна з них не уточнює і не конкретизує ознаки іншої та не виокремлена з неї.

11. У випадку вчинення систематичної образи чи наклепу, що принижували людську гідність особи і призвели до самогубства або замаху на самогубство (тобто існує причинно-наслідковий зв'язок між приниженням честі і гідності та суїцидом) винна особа має притягуватися до відповідальності за ст. 120 КК України «Доведення до самогубства».

12. На підставі викладеного пропонується чинний КК України доповнити нормою такого змісту:

«Стаття 149-1. Наклеп

1. Умисне поширення недостовірної інформації стосовно іншої особи, що ганьбить її честь і гідність, –

карається ...

2. Дії, передбачені частиною першою, вчинені у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, у засобах масової інформації чи інформаційно-телекомунікаційних системах, –

караються ...

3. Дії, передбачені частиною першою або другою, що спричинили тяжкі наслідки або були поєднані з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині, –

караються ...

Примітка. Тяжкими у цій статті вважаються наслідки, що виразилися в заподіянні шкоди здоров'ю або призвели до самогубства або замаху на самогубство потерпілої особи».

13. До Закону України «Про кримінальні проступки» пропонується включити норму наступного змісту:

«Образа

1. Образа, тобто умисне приниження особи таким чином, що ганьбить її честь і гідність, –

карається ...

2. Дії, передбачені частиною першою, вчинені у публічному виступі, публічно демонстрованому творі, у засобах масової інформації чи інформаційно-телекомунікаційних системах, –

караються ...».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Субботенко О. С. Захист честі та гідності особи за чинним законодавством України / О. С. Субботенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 1. – С. 225–227.

2. Субботенко О. С. Порівняльно-правове дослідження захисту честі та гідності за кримінальним законодавством європейських країн / О. С. Субботенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 2 (49). – С. 129–139.

3. Субботенко О. С. Порівняльно-правове дослідження захисту честі та гідності за кримінальним законодавством пострадянських держав / О. С. Субботенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 3 (50). – С. 128–136.

4. Субботенко О. С. Міжнародні стандарти щодо охорони честі та гідності особи / О. С. Субботенко // Право.ua. – 2015. – № 2. – С. 102–107.

5. Субботенко О. С. Честь та гідність як особисте конституційне право людини / О. С. Субботенко // Європейські перспективи. – 2015. – № 6. – С. 93–98.

6. Субботенко О. С. Компаративний аспект кримінально-правової охорони честі та гідності людини / О. С. Субботенко // Міжнародно-правове забезпечення

стабільності та безпеки суспільства: збірник матеріалів науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів юридичного факультету (м. Суми, 25 травня 2013 р.). – Суми : Сумський державний університет, 2013. – С. 201–202.

7. Субботенко О. С. Міжнародні стандарти щодо охорони честі та гідності особи / О. С. Субботенко // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 26 жовтня 2013 р.) / за ред. В. О. Серьогіна. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ; Рейтинг, 2013. – С. 390–396.

8. Субботенко О. С. До питання про захист честі, гідності та ділової репутації у мережі Інтернет / О. С. Субботенко // Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10 грудня 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 85–87.

9. Субботенко О. С. Захист честі та гідності людини у світлі міжнародно-правових стандартів / О. С. Субботенко // Актуальні проблеми господарського, адміністративного та кримінального права і процесу: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Донецьк, 15 березня 2014 р.). – Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 303–305.

АНОТАЦІЇ

Субботенко О. С. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС). – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016.

Дисертація присвячена вирішенню питань кримінально-правової охорони честі і гідності особи в Україні з використанням досвіду країн СНД і ЄС.

У роботі доведено, що право людини на недоторканість честі і гідності особи є фундаментальним конституційним правом людини, що ґрунтується на стандартах, закріплених багатьма міжнародно-правовими актами. Зазначено, що охорона честі та гідності особи у національному законодавстві забезпечується різними засобами. Особливе місце серед цих засобів займають кримінально-правові, незважаючи на те, що у чинному КК України відповідальність за посягання на недоторканість честі та гідності особи прямо не передбачена. В результаті аналізу підстав та принципів криміналізації порушення охорони честі та гідності зроблено висновок, що посягання на честь і гідність, як фундаментального конституційного права людини, мають забезпечуватися не цивільно-правовими, а кримінально-правовими засобами. У зв'язку з цим пропонується чинне кримінальне законодавство України доповнити відповідними кримінально-правовими нормами.

Ключові слова: честь, гідність, кримінальна відповідальність, кримінально-правові засоби, міжнародні стандарти.

Субботенко А. С. Охрана чести и достоинства уголовно-правовыми

средствами (опыт стран СНГ и ЕС). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена решению вопросов уголовно-правовой охраны чести и достоинства личности в Украине с использованием опыта стран СНГ и ЕС.

В работе указано, что право на неприкосновенность чести и достоинства личности является фундаментальным конституционным правом человека, которое основывается на стандартах, закреплённых многими международно-правовыми актами. Показано, что охрана чести и достоинства личности в национальном законодательстве обеспечивается разными средствами. Особое место среди этих средств занимают уголовно-правовые средства, несмотря на то, что в действующем УК Украины ответственность за посягательство на неприкосновенность чести и достоинства личности прямо не предусмотрена, и вопрос охраны и защиты неприкосновенности чести и достоинства человека целиком и полностью сегодня перешел под юрисдикцию гражданского законодательства (ст. 201, 297 Гражданского Кодекса Украины). Защита чести и достоинства личности как неотъемлемого права человека осуществляется сегодня на основании ст. 16 Гражданского Кодекса Украины (общий способ) и ст. 277 Гражданского Кодекса Украины (специальный способ), что не является достаточным и эффективным правовым средством обеспечения охраны указанного объекта.

В работе доказано, что социальная обусловленность криминализации клеветы и оскорбления определяется не только общественной, но и государственной необходимостью установления уголовной ответственности за данные общественно опасные посягательства, поскольку от решения проблемы предотвращения и противодействия преступлениям против свободы, чести и достоинства лица, в значительной мере зависит достижение социального, экономического и культурного развития нашего государства.

Обосновано, что криминализация клеветы и оскорбления может быть обоснована на комплексе выявленных наукой уголовного права основных и типичных оснований уголовно-правового запрета. Необходимость введения уголовной ответственности за посягательства на указанные объекты связана и с событиями, которые происходят на территории Украины (проведение экономических и политических реформ, направленных на интеграцию Украины в европейское сообщество, проведение антитеррористической операции на Востоке Украины и т.п.). Доказано, что целесообразность уголовно-правовой охраны чести и достоинства отвечает социальным, социально-психологическим и системно-правовым принципам криминализации общественно опасных деяний. В частности, анализ этих принципов определяет общественную опасность клеветы и оскорбления, распространенность этих действий, соразмерность положительных и отрицательных последствий их криминализации, конституционную и международно-правовую необходимость, возможность процессуального преследования за их совершение, отсутствия пробелов в законе и избыточности

запрета; определенность и единство терминологии; полноту состава; соразмерность санкции и экономии уголовной репрессии.

В результате анализа оснований и принципов криминализации нарушения охраны чести и достоинства сделан вывод, согласно которому посягательство на честь и достоинство, как фундаментального права человека, должно обеспечиваться не гражданско-правовыми, а уголовно-правовыми средствами. В этой связи предлагается действующее уголовное законодательство Украины дополнить соответствующими уголовно-правовыми нормами.

Ключевые слова: честь, достоинство, уголовная ответственность, уголовно-правовые средства, международные стандарты.

Subbotenko O. S. Protection of Honor and Dignity of a Person by Criminal and Legal Measures (Experience of CIS and EU Countries). – *Published as manuscript.*

Thesis for a Candidate Degree in Law, Speciality 12.00.08. – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to solve the issues of criminal and legal protection of honor and dignity of a person in Ukraine using the experience of CIS and EU countries.

The author of the paper has proved that the human right on inviolability of honor and dignity is a fundamental constitutional right of a person based on the standards enshrined in many international and legal acts. It is noted that the protection of honor and dignity of a person in the national laws is guaranteed by various means. Special place among these means have criminal and legal ones, despite the fact that the liability for the infringement on the integrity of honor and dignity of a person is not directly provided in the current Criminal Code of Ukraine. As the result of the analysis of the grounds and principles of criminalization of violations of the protection of honor and dignity it is concluded that infringements on the honor and dignity as a fundamental constitutional human right must be provided not by civil and legal, but criminal and legal means.

Considering this it is offered to amend the current criminal legislation of Ukraine with the relevant criminal and legal norms.

Key words: honor, dignity, criminal liability, criminal and legal means, international standards.

Підписано до друку 22.02.2015 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр-т Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27.